

QAZAX, QARABAĞ, GƏNCƏ DİALEKTLƏRİNİN OXŞAR VƏ FƏRQLİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ (Tezislər)

Açar sözlər: şifahi nitq, dialekt, tarixi-coğrafi

Key words: oral speech, dialect, historical and geographical

Ключевые слова: устная речь, диалектический, историко-географический

Dialektizmlər əsasən şifahi nitqdə, məişət danışığında istifadə olunur və dilin lüğət tərkibinə ehtiyat, baza rolunu oynayır. Azərbaycan dialekt və şivələri ilk dəfə 1924-cü ildə SSRİ Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü N.İ.Aşmarin tərəfindən tədqiq edilməyə başlanmışdır.

Hazırda ali məktəblər üçün ən sanballı vəsait M.Şirəliyevin “Azərbaycan dialektologiyasının əsasları” kitabıdır. Kitab ilk dəfə 1967-ci ildə Maarif nəşriyyatı, təkrar “Şərq-Qərb” nəşriyyatı tərəfindən 2008-ci ildə nəşr olunmuşdur. Kitabda Azərbaycan dialekt və şivələri tarixi-coğrafi prinsip əsasında dörd qrup ətrafında cəmləşdirilmişdir ki, Qazax, Qarabağ, Gəncə dialektləri və ayırım şivəsi ikinci qrupa daxil edilmişdir.

Dialektizmlər sadə danışq sözlərinin məhdud ərazidə bir və ya bir neçə şivədə işlənməsinə görə də seçilir, bəzən yaxın ərazilərdə yaşayanlar üçün belə fikrin anlaşmasını çətinləşdirir. Qazax, Qarabağ, Gəncə dialektləri eyni qrupa daxil edilsə də, bir çox fərqliliklər mövcuddur. Məlumdur ki, dialektizmlərin əsas xüsusiyyətlərindən biri də qədim sözləri, tarixiliyi öz tərkibində qoruyub saxlamasıdır. Belə ki, Qarabağ dialektində bol, ruzi-bərəkət mənasında, “şülən” köhnə mənasında “nikolaydan qalma”, “yaşlı mənasında”, “Şah Abbası qundaqda görüb” ifadələri işlənir ki, bunlara Qazax və Gəncə dialektlərində rast gəlinmir. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında “şülən” sözü qonaqlıq, yemək, ruzi mənasında verilmişdir. “Firon” isə e.ə. aid hökmdar anlamındadır. Eləcə də Qazax dialektində “kapot” (qadın paltarı), “qondara” (dabanlı qadın ayaqqabısı) yengə (qardaş arvadı) dialektizmləri Qarabağda işlənmir və anlaşılır. M.P.Vaqifin qoşmalarından bir çox Qazax dialektizmləri Qarabağ danışq dilinə keçmişdir.

Laçın tək başında ala tomağa (tac)

Ucu tər cığalı siyah tellərin (ucu tərəvətli qıvrım saç) yaxud,

Səni sevən hər bələyə tuş gəlir. (rast gəlmək) mənasında işlənməmişdir. Yeri gəlmişkən Cığatəl antroponimi Qazax bölgəsində geniş yayılmış adıdır. Bundan başqa M.P.Vaqifin “Ala gözlər can almağa sayılır” misralarında “sayrılır” dialekti S.Vurğunda “sayrışan” (Bakının sayrışan ulduzlarından) kimi verilmişdir.

Bununla yanaşı Qazax, Qarabağ, Gəncə dialektləri üçün orta q xüsusiyyətlər də çoxdur. Bunlardan biri də mən, sən şəxs əvəzliliklərinin yönlük hal şəkilçiləri qəbul edərək mənə, sənə formasında tələffüz edilməməsi, həm də ahəngə görə -ə deyil, -a səsinin uzanaraq -maa, -saa kimi deyilməsidir. Hesab olunur ki, burada dilin lüğət tərkibindəki tarixilik özünü göstərir. Belə ki, türkmən dilində bu əvəzlilər yönlük halda mana, sana, tatar dilində muna, suna kimi deyilir və yazılır.

Bütün bunlar göstərir ki, Qazax, Qarabağ, Gəncə dialektlərinin araşdırılması, tədqiq edilməsi vacib, aktual məsələlərdəndir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan dilinin Qərb qrupu dialekt və şivələri. EA nəşriyyatı, Bakı-1957.
2. M.Şirəliyev “Azərbaycan dialektologiyasının əsasları”. “Şərq-Qərb” nəşriyyatı, Bakı-2008.

Rəyçi: dos. S.R.Məmmədov

Məqalə tarixçəsi

Göndərilib: 16 yanvar 2020 Qəbul edilib: 21 yanvar 2020